Після війни: контури української освіти (спроба прогностичного аналізу)

Віктор АНДРУЩЕНКО,
ректор Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України

Передбачити майбутнє важко, а може, й неможливо. Світ надто суперечливий і зміни, що відбуваються в ньому, нерідко шокують своєю невизначеністю навіть найбільш досвідчених інтелектуалів. «Багато є, Горацію, на світі, що і не снилось нашим мудрецям», наголошує Гамлет, головний герой однойменної п'єси знаменитого В. Шекспіра. І це справедливо, втім, основи, підстави, ресурси для передбачення майбутнього все ж таки існують. Воно (майбутнє) завжди стоїть на плечах сьогодення, соціального досвіду глибокої історії, розгортається як відповідь на виклик тих суперечностей та обставин, які щораз з новою силою загрозливості постають перед суспільством в той чи інший період його існування та розвитку.

Тільки ті народи зможуть відшукати й реалізувати належну відповідь, хто осягнув уроки минулого, зробив належні висновки, відповідні узагальнення, мобілізував людські і матеріальні ресурси, здобув необхідні знання та практики, сконцентрував інтелект, почуття (відчуття) і волю. Непересічну роль у цьому відіграють наука, освіта і культура. Особливо освіта. Адже вона осяює шлях для кожного, забезпечує доступ до знань, сила яких безмежна.

Нині українська освіта функціонує в реаліях війни. Її головне завдання полягає у зрощенні, мобілізації людського потенціалу на перемогу над ворогом, підготовці фахівців, здатних конструювати й застосовувати захисну зброю, формуванні патріотичного світогляду поколінь, гуманістичної аксіології, бажання і вміння дати належну відсіч ворогові, а далі – жити людським чином разом з цивілізованими народами Європи і світу.

За прогнозами вчених, означені параметри освіти збережуться і в післявоєнний період. І це зрозуміло. Адже освіту завжди розглядали як засіб і основний механізм навчання умінню жити, боротись і перемагати, створювати комфортний світ добробуту та культури, йти в ногу з народами цивілізованого світу. Українська освіта споконвіків була й залишається нині потужною силою, джерелом найпередовіших ідей, поглядів, концепцій, спираючись на які, українцям вдалося перебороти ординську кочову стихію, численні спроби чужоземців щодо підкорення її території та людності, витримати випробування світовими війнами, зрештою, вирватися з лабет імперії, здобути віками омріяну незалежність.

Здавалося б, ось вона – свобода! Живи, твори, створюй і перемагай. На жаль, сьогодення послало нам ще одне, мабуть, найтяжче й найбільш загрозливе випробування – військову агресію російської федерації, яка, погрожуючи ядерною зброєю, прагне не тільки завоювати, підкорити, зруйнувати, пограбувати чи навіть обернути в рабство. Нинішні окупанти поставили собі за мету знищити народ, націю, культуру, стерти з лиця землі все, що створювалося багатотисячолітньою українською людиною, яка цілком закономірно вважається однією з повноправних суб'єктів-засновників людської цивілізації.

Немає сумніву, ці задуми приречені. Україна і українці підуть далі. Разом у єдності та взаємодії, безпеці й добробуті, з цивілізованими народами, державами і культурами. Основною підставою для цього висновку є неймовірна і непереборна сила духу, працьовитість і військова звитяга, потужний інтелект, гуманістично розгорнута наука, освіта і культура, які у всі часи створював, розвивав і захищав наш народ, і які супроводжували українців упродовж їхньої історії. Ці ж чинники будуть слугувати й надалі потужною зброєю перемоги, дороговказом та ниткою Аріадни миролюбного облаштування майбутнього.

Майбутнє наближають люди. Своїм розумом та працею вони відточують контури світу, про який мріяли і який створювали попередні покоління. У всі часи їх працю осяювали й супроводжували наука, освіта і культура. Особливо освіта. Вона передавала новим поколінням осмислений наукою соціально-практичний досвід, заглядала за горизонт сущого, формувала мету, ставила завдання, зосереджувала волю і прагнення людини до дії. Власне, цим самим вона переймається й у наші дні, прогнозуючи й (у міру можливостей) формуючи власне єство і контури. Завдань багато, як кажуть, роботи непочатий край.

Першим і головним завданням облаштування української післявоєнної освіти є оновлення її змісту, центром якого має стати історична правда про росію як споконвічну тоталітарну, загарбницьку державу, як «в'язницю народів», яка повсякчас нав'язувала підкореним народам власну ідеологію та волю, нівелювала їх ідентичність, зрощувала меншовартість.

Означена правда приховувалася від людей майже весь час перебування українців у лоні царської та більшовицької (радянської) історії. Росія повсякчас спотворювала її. Намагаючись утвердити себе своєрідною «пуповиною світу», «обраним народом», покликаним володарювати, вона постійно викрадала культурні надбання, створені українським людом, привласнювала їх й видавала за свої, нібито створені власними зусиллями. Засобами науки, освіти і культури вона зрощувала меншовартісну свідомість українців, себе ж постійно називала «старшим братом», який,

мовляв, «гуртує, веде, підтримує, захищає». Насправді це не так. Так званий «старший брат» постійно домінував, притісняв, принижував, жорстоко і жорстко (не тільки просвітницькими, але й поліцейськими методами) нав'язував власну волю, причому як українцям, так і всім іншим народам, які входили до складу імперії.

Військове вторгнення РФ в Україну означені фейки посилили. Очищення свідомості українців від російських наративів, компартійної марксистської ідеології та пропаганди, облудливої радянщини й водночас відродження справжньої правди історії, сьогодення й перспектив майбутнього розвитку є завданням актуальним і невідкладним. Саме цьому насамперед й має підпорядковуватися післявоєнна освіта, просвітництво, культура і виховання. Центром має стати формування наукового світогляду особистості, а його нервом – сформоване видатними українцями гасло «подалі від росії!».

Наступним, не менш актуальним напрямом і завданням модернізації післявоєнної освіти є утвердження її спрямованості на зрощення авторитету миру та мирного співіснування народів України, Європи і світу. Світ без війни, світ без насильства, світ миру та праці, солідарності та свободи – такими мають бути фундаментальні лінії освіти та виховання післявоєнного покоління дітей та молоді у всіх закладах освіти.

Як кажуть, «краще поганий мир, ніж хороша війна». І це справедливо. Війна – вбиває, руйнує, спалює; мир – народжує, зрощує, створює. Освіта має виховувати «людей миру», справжніх миротворців, які не приймають насильство, наругу над усім живим, а тим паче, людини над людиною. Наріжний камінь освіти має нести ідеї «вічного миру» Іммануїла Канта, «благоговіння перед життям» Альберта Швейцера, категоричного морального імперативу, закладеного учителем десяти тисяч поколінь, великим китайським мислителем Конфуцієм.

У той же час майбутня освіта має враховувати той незаперечний факт, що в світі існує загалом ще досить багато «зла», яке несе з собою агресію, насильство, несправедливість. Освіта має виховувати в людині здатність захистити себе, свою країну і народ від можливого військового вторгнення. Вона має стати школою захисника Вітчизни, здатного створювати ефективну захисну зброю й уміння застосовувати її у разі потреби. Задля цього освіта має посилити природничо-математичний та техніко-технологічний сегменти, довійськову підготовку, будівельну та медсестринську справу, виховати безпекову свідомість і компетенції готовності до захисту Батьківщини.

Важливо також суттєво посилити європейський вектор облаштування майбутньої освіти. Українці – це європейці. Наше місце в Європі. Освіта має навчити кожного умінню і бажанню жити і працювати за європейськими стандартами і цінностями. Водночас Україна має привнести в Європу власні національні культурні цінності, показати їх велич і загальнокультурне значення. Навчити покоління умінню жити в єдності і співпраці, у мирі і злагоді є чи не головним покликанням післявоєнної освіти.

> ***"Українці – це європейці. Наше місце в Європі. Освіта має навчити кожного умінню і бажанню жити і працювати за європейськими стандартами і цінностями. Водночас Україна має привнести в Європу власні національні культурні цінності, показати їх велич і загальнокультурне значення. Навчити покоління умінню жити в єдності і співпраці, у мирі і злагоді є чи не головним покликанням післявоєнної освіти"***

Варто мати на увазі, що не тільки війна, але й багато інших викликів стоять перед українською освітою. Модернізація освіти – це перманентний процес її оновлення як за змістом, так і за способами організації. Поряд з війною виклики до освіти формують глобальні проблеми сучасності (енергетична, екологічна, продовольча, інформаційна тощо). Своєрідними викликами є зміна клімату, інтенсивне освоєння космосу, найновіші досягнення природничих та техніко-технологічних наук, тотальна інформатизація, активізація такого явища, як «штучний інтелект». Освіта має враховувати також помітне загострення міжнародних політичних відносин, формування нових контурів світу, загрозливе розгортання екологічної ситуації, гібридної світової війни, стану соціальної турбулентності тощо.

Додаткового осмислення й впровадження в освітній процес потребують власне освітянські проблеми, серед яких вирізнаються підготовка фахівців, здатних до організації центрів фізичної та психологічної реабілітації та реінтеграції в українське суспільство громадян, особливо військових, дітей та підлітків, які повертаються з рашистського полону, до реалізації української формули миру, створення і впровадження так званої «наукової освіти», реалізації програм академічної мобільності, залучення молоді до виконання міжнародних проєктів, створення центрів та філіалів провідних університетів світу в Україні та українських освітніх центрів – у провідних країнах Європи і світу та ін. Як зазначає В. Кремень, «...освіта покликана здійснювати цілісний індивідуальний розвиток кожної людини, з формуванням в неї загальнонаціональних цінностей у контексті загальноцивілізаційних процесів. Це забезпечує єдність і згуртованість української нації, усвідомлення національного інтересу і готовність відстоювати, захищати й оборонять українську державу. Саме таке завдання доля поклала на сучасне покоління українців, які дають гідну відсіч на російське повномасштабне вторгнення, на російську війну проти України»[1].

[1] Епоха креативних змін [інтерв'ю з президентом НАПН України, академіком НАН України і НАПН України В.Г. Кременем; провела Л.І. Ткаченко]. Освіта і суспільство. 2025. № 1(82). с. 13.